

WENZEL GUSZTÁV

KOVÁCHICH MÁRTON GYÖRGY, HORVÁT ISTVÁN ÉS FEJÉR GYÖRGY MINT MAGYAR TÖRTÉNETMÍVELŐK

(közli: SOÓS ISTVÁN)

Bevezetés

A Magyar Tudományos Akadémia „Philosophiai, törvénytudományi és történelmi osztálya”-nak 1859. június 27-én rendezett ülészakánának keretében tartotta meg akadémiai rendes tagsági székfoglalóját a XIX. századi magyar történetírás és jogtudomány egyik jeles képviselője, Wenzel Gusztáv¹, akit az Akadémia Csengery Antallal együtt az előző év december 18-án fogadott rendes tagjainak sorába.² Wenzel ekkor már országszerte ismert és elismert történetíró és jogtudós volt,³ és a magyar történettudomány ama nemzedékéhez tartozott, amely a magyar tudományos élet felvirágoztatásán, illetve ennek az európai tudományossághoz és szellemiséghez történő felzárkóztatásán munkálkodott. Azoknak a történetíróknak a soraiban foglalt helyet, akik, mint pl. Horváth Mihály, Szalay László, Csengery Antal, Hunfalvy Pál, Szontagh Gusztáv stb., a „józan, a tudományokról egységben gondolkodó, realista, a tudományokat gyakorlati eredményeik alapján értékelő lelfogást”⁴ vallották s egyszersemind „nemzeti és hazafiúi kötelességüknek érezték az új igényű” és szemléletű történetírást.⁵

-
- 1 L. erről: Budapesti Szemle, 1859. (VI. köt.) XVIII–XIX. füz., 227–229. p. [Csengery Antal beszámolója]
 - 2 *R. Várkonyi Ágnes: A pozitívista történet szemlélet a magyar történetírásban. II. A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon. 1830–1860. Bp., 1973. 258. p. (Tudománytörténeti Tanulmányok 6.)*
 - 3 Wenzel nemcsak tudományos monográfiáival és értekezéseivel vívott ki magának hírnevet, de oktatói munkásságával is. 1850 óta a pesti egyetem jogi tanszékének tanáraként a magyar és európai törvény- és jogtörténetet tanított, de egyidejűleg a közép- és korai magyar történelem témaköréből is előadásokat tartott. L. erről *R. Várkonyi Á.*: i. m. II. 257. p.
 - 4 Uo. 181. p.
 - 5 Uo. 49. p.

Ezeket a célokat Wenzel nemcsak a magyar történelem, továbbá a hazai és az európai jogtörténet magas színvonalú művelésével, a történeti források kritikai kiadásával kívánta szolgálni, illetve megvalósítani, hanem a magyar historiográfia múltjának és jelenének, az egykorú európai történettudománnyal való összehasonlító tudományos elemzésével is. Nem véletlenül választotta tehát széfkoglaló előadásának témájaként a XVIII. század utolsó harmada és a XIX. század első fele történetírásának történetét illetve, az említett időszak három prominens képviselője: Kovachich Márton, Horvát István és Fejér György történetészleletének a vizsgálatát.

Ezt megelőzően már több tanulmányt szentelt a historiográfia témakörének a magyar történetírás programjának keretében,⁶ különös tekintettel a magyar őstörténetírás módszertani és szemléletbeli vizsgálatának kérdéseire.⁷ Elsők között ismerte fel — ahogy arra már a szakirodalom rámutatott —, hogy hazánk és Kelet-Európa történelmét nem szabad a nyugat-európai polgárosodás és tudományos fejlődés szemszögéből teljességgel megítélni.⁸ Értekezésében nemcsak a magyar történettudomány hanyatlásának okait igyekezett feltárni, így többek között a német történetírás „káros” nézeteit a magyar nép történelmi múltjáról, illetve jelenéről, de megfogalmazta a kibontakozás módjait, programot is nyújtva egyúttal (a kútfők kritikai alapon történő vizsgálata, a külföldi történeti irodalom eredményeinek hasznosítása, a kútfőileg tisztázott történeti adatok felhasználása, a történeti ismereteknek más tudományok fejlődése és különféle „életcélok” érdekében történő alkalmazása).

Az említett programba illeszkedett szervesen Wenzel akadémiai széfkfogalója, mely befejezetlenül, fogalmazványban maradt fenn kéziratai között.⁹ Ebben a há-

6 Uo. 452. p.

7 Eszmetöredékek a magyarok eredetéről. In: Új Magyar Muzcum, 1850. (I. köt.) VIII. füz., 431–457. p.; Históriai tanulmányok. Olvastatott az academiának mart. 20. 1854. In: Magyar Akadémiai Értesítő, 15. (1855) I. szám, 1–15. p.; Akadémiai jelentés G. J. úr emlék- iratáról őseink maradékai s ázsiai egyéb atyánkfiaiinak fölkeresése tekintetéből szervezendő tudományos expedíció ügyében. In: Magyar Akadémiai Értesítő, 18. (1858) V. szám, 272–275. p.

8 Históriai tanulmányok. i. m. 7. p. — A tanulmányról részletesen l. R. Várkonyi Á.: i. m. II. 451–452. p.

9 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZK Kt.) Wenzel Gusztáv kéziratai. Quart. Hung. 1490. — A fogalmazvány összesen 30 fólió terjedelmű. A kéziratot a 27. fólió után megszakítják Wenzel különböző tárgyú (historiográfia, középkori magyar történelem, jogtörténet stb.) jegyzései. Az fogalmazvány csak a 48. fólión folytatódik és az 50. fólión megszakad.

A kéziratra utal — hibásan — Vécsey Tamás: Emlékbeszéd Wenzel Gusztáv rendes tagról.

rom magyar történetíró jellemzésén, a magyar történettudományban általa „átmeneti”-nek nevezett korszakában betöltött tudományos szerepük felvázolásán túlmenően Wenzel megismertette hallgatóit a hazai történetírás XVIII. század végi állapotával, valamint saját kora magyar történettudományának helyzetével is. Amellett, hogy elismerte a hazai történettudomány eredményeit, felhívta egyszersmind kortársai figyelmét a magyar történelem művelői előtt álló feladatokra, melyek egy tudományosan magasabb színvonalú történetírás megteremtését célozták.

A három történetíró közül Kovachichnak és Fejér Györgynek viszonylag kevés figyelmet szentelt. Kovachichot egyrészt Pray és Katona munkásságának folytatójaként, másrészt megújítójaként mutatta be, akinek számottevő érdemei voltak a hazai történet előkészítésében.¹⁰ Fejért, igen sokoldalú filológiai tevékenysége ellenére, már nem ítélte meg ilyen pozitívan. Különösen oklevélgyűjteményét, a „Codex diplomaticus”-t bírálta, melyet a kortársak, köztük Horvát István, elmarasztaló kritikáihoz hasonlóan rosszul szerkesztett, igen sok hibával tarkított forráskiadványnak tartott.¹¹

Wenzel Kovachich és Fejér közt jelölte ki egykori professzorának, Horvát Istvánnak a helyét a magyar történetírásban. Horvát személyét, egyéniségét, egész tudós pályafutását — jóllehet az „utolsó ázsiai magyar” nyelvészeti–etimológiai és őstörténeti elméleti és módszertani vizsgálati elveivel nem értett egyet — a körülötte kibontakozó széleskörű polémiába bekapcsolódva nyíltan védelmezte annak „tudományos becsületét”.¹²

Bp., 1894. 3. p. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. VIII. köt. 5. szám); l. még említését *R. Várkonyi Ágnes*: i. m. II. 503. p. — A székfoglaló rövid ismertetését l. Csengerynek az I. sz. jegyzetben említett beszámolójában.

10 Vö. erről Csengery megjegyzéseit: i. h. 227. p.

11 Ugyanerről l. Csengery észrevételeit: i. h. 229. p.

12 L. erre pl.: Eszmetöredék... i. h. 433–439. p.; Akadémia jelentés... i. h. 275. p. Wenzelnek Horváttal kapcsolatos álláspontjáról l. bővebben *R. Várkonyi Ágnes*: A pozitivisták történet-szemlélete a magyar történetírásban. I. A pozitivisták történet-szemlélete Európában és hazai értékelése. 1830–1945. Bp., 1973. 199. p. és II. 48., 403–404. p. — Csengery beszámolójában Horvát István történetírói munkásságának megítélésében — minden, Horvát iránt érzett tisztelete ellenére, különös tekintettel a tudós őstörténeti munkásságára — óvatosabban nyilatkozott meg és Wenzellel ellentétes felfogást vallott. Negatívan ítélte meg elsősorban Horvát „kalandorságát a tudományos kutatások mezején”. Hangsúlyozta továbbá: Wenzelnek, mint a tanítványok egyikének, kötelessége lett volna „mester véka alá rejtett irataiból a rectificált nézeteket napfényre hozni”. L. i. h. 228–229. p.

Kováchich Márton György, Horvát István és Fejér György mint magyar történetmívelők. Rövid visszapillantás a magyar történet irodalmának legközelebb lejárt stadiumára¹

Ha a XIX. század tudományosságának azon kívánalmát kellő tekintetbe vesszük, mely szerint tudományos vizsgálatokban és fejtegetésekben nem ösztönszerűleg, hanem eszmélve kell eljárunk, úgyhogy nem csak azoknak célpontjai és fő iránylatai iránt tisztában leszünk magunkkal, hanem valamint az egyes részletekből, úgy a combinációk egészéből is, mennyire csak lehetséges, az objectív eseti-legesség és a subjectív önkény hatását kizárván minden és minden tekintetben egyedül biztos praemissáknak alapján öntudatosan és a logikai következetesség útmutatását szem előtt tartva haladni igyekezzünk; ha továbbá ehhez képest a magyar történelem hivatását is felfogjuk: idején és helyén valónak tartom, történetünk irodalmának legközelebb lejárt stadiumára rövid visszapillantást vetni. Igaz ugyan, hogy minden történeti vizsgálatnak és fejtegetésnek elvégre a történelem forrásaiban kell megállapodnia; s hogy mindaz, ami ezeken túl megy vagy kívül esik, csak hypothesis érvényével bírhat, minek folytán a historicus leginkább ezen kútfőkre fordítsa figyelmét. De másrésről nem kevésbé igaz az is, hogy valamint minden más tudomány, úgy a történelem művelésének kedvező eredménye csak a munkaerő kellő szervezése mellett várható. S ezen oknál fogva nem csak az kívánatos, hogy minél többen erejüket és igyekezetüket a hazai történet művelésére fordítsák; hanem különösen az is, hogy munkásságukat helyeseknek és bizonyos igazoknak elismert célpontokhoz képest egyesítsék és általában úgy járjanak el, miszerint az egyesek működése és igyekezetei harmonicus egészet képezzenek, mely magosabb szempont alatt irodalmi organismussá alakuljon.

Korunk tudományosságának tehát a magyar történet minden művelőihez intézett egyik intő szava, hogy hivatott munkatársaik működése iránt kellő figyelemmel lévén, evvel összhangzólag a közös célt előmozdítani igyekezzenek; minek foly-

1 Wenzel kéziratát az eredeti fogalmazványának megfelelően szó szerint, illetve betűhíven adjuk közre. A szövegben olvasható, de Wenzel által kihúzott, túlnyomórészt stilisztikai jellegű változtatásokat, melyek a témában kifejtett gondolatok tartalmi vonatkozásait nem érintették, nem vettük figyelembe. Wenzel gyakran használt rövidítéseit, mint pl. *t̄* (történet), *t̄i* (történeti), *n̄* (nem), *t̄* (tisztelt) stb. és a három történetíró család- és keresztnévnek rövidített változatait mindenütt feloldottuk. A kézirat lapszéli jegyzéseit a jegyzetekben feltüntettük. A Wenzel által aláhúzással kiemelt szövegrészeket, mondatokat, szavakat kurzívval jelöltük.

tán a magyar történet irodalmának tudományos fontossága is kétség alá többé nem eshetik; s ennek egész menetét és egyes mozgalmait folyton folyva szemmel tartani és éber figyelemmel kísérni mindenkinek hivatása, ki sikerrel erejét és igyekezetét a magyar történet mivelésének szentelni akarja.

Ennek értelmében mondám, hogy szándokam a magyar történet irodalmának legközelebb lejárt stadiumára rövid visszapillantást vetni. Különösen pedig, hogy annak három fő képviselőjét Kováchich Márton Györgyöt, Horvát Istvánt és Fejér Györgyöt jellemzését [sic!] kísérni akarom. Kiindulási pontul veszem a magyar történet azon irodalmi állapotát, melyre azt a XVIII században hazánk akkor jeles történetírói emelték. Végét ezen irodalmi korszaknak találok a magyar történetírás újabb emelkedésére vezető első nevezetesebb művekben. Igaz ugyan, hogy az így kijelölt irodalmi stadiumok idő szerint bizonyos kezdő és végző évek által szorosan meghatározni nem lehet. Úgy az irodalomban, mint az életben, az átmeneteknél ugrást nem igen tapasztalunk, s az egyes kifejlődési stadiumok többnyire csak lassankint és alig érezhetőleg állnak be. De a magyar történet minden szakismerője fog érzeni, ha egyrészt a magyar történet azon tökélyére, melyet XVIII. századi jeles historicusaink azt biztos kritikai alapra fektetvén s az élet és a tudomány kívánalmaihoz képest mivelni igyekezvén egyesített erővel előidéztek, s mely annak nem csak a hazában hanem külföldön is akkor méltó elismerést és nem csekély tekintélyt szerzett; másrészt, pedig [ró]f Teleky Josef [sic!], Jászay Pál, Horvát [sic!] Mihály, Szalay László, Csengery Antal és mások történeti műveire hivatkozom. Mi ezek közt fekszik és körülbelül történetünk irodalmának 50 évét foglalja magában, fejtegetésemnek tárgya.

Ha Magyarország történeti irodalmának ezen így közelebb meghatározott fél-százados mozgalmain végig tekintünk, számos férfiakra találunk ugyan, kik példás buzgósággal és nem csekély áldozatkészséggel hazánk múltját tanulmányozni és felvilágosítani igyekeztek. De e tekintetben mostoha társadalmi és literaturai viszonyainknak folytán ezeknek munkássága organicus egészzé nem alakulhatott; s tudományos folyóirataink daczára is (Tudományos gyűjtemény, Felső Magyarországi Minerva, Tudománytár, Athenaeum,) kutatásaik és irodalmi tevékenységek többnyire elszigetelve maradtak. Azonkívül csaknem kivétel nélkül hiányzott bennök a tudományos önállóság azon mértéke, mely nevezetes irodalmi eredmények előteremtésére okvetlenül megkívántatik; s midőn ennek következtében történeti irodalmunk a gyakorlati élet kellenél nagyobb befolyása alatt állt; a tudósaink közti viták éppen az említett okoknál fogva nélkülözték többnyire a valóságos tudományos polemia méltóságát s nem ritkán személyes szivakodásokká [sic!] fajultak el. Kiknek ezekbe ereszkedni nem volt kedvök vagy természetes hajlamok, a közönségnek csaknem minden részvététől megfosztva látták magokat; s munkai-

kat érdemszerint méltányolni az utókornak maradt feladata. Csak néhány kevés tudósainknak sikerült az által, hogy vagy a gyakorlati élet fontosabb kérdéseinek megfajtására a szükséges történeti adatokat nyújtott; vagy rendkívüli szellemi erejének nyilatkozata által másoknak imponala, vagy óriási szorgalmat kifejtett, a mindennapiság színvonalánál magasbra emelkedni és a közönség nagyobb elismerésében részesülni. De ezek is egyedül mint magokban álló nagyságok tűnnek fel.

Úgy látszik, mikép ez által eléggé indokolva van, hogy hazánknak itt szóba hozott történetirodalmi korszakát leginkább Kovachich Marton György, Horvát István és Fejér György történettudományi munkásságának méltánylása által jellemezni kísérhetem. Nem mintha kívülök a magyar történet más nevezetes és érdeemes művelőinek hiányában lett volna. Ezeknek munkásságáról és igyekezeteiről is fogok alább szólni. De a külső hatást tekintve, főkép az említett 3 férfi mutatkozik mint történelmi iránylataink képviselője. Ezek közül csoportosulnak, mint magyar történetművelők a többiek, habár nagyobbrészt belső összefüggés nélkül. Csak Horvát Istvánnak, ki egyszersmind jeles tanár volt és mint író rendkívüli szellemi erőt tanusított, sikerült némileg történeti iskolát alapítani; mennyiben volt idő, melyben zászlója alatt sok magyar tudós írt; valamint jelenleg is még sokan nem csekély pietással ragaszkodnak emlékéhez; Szabadjon nekem is, egyik háladatos tanítványának vallani magamot.² Ami minden tudományos iskolák szükségképi attribútuma, számos ellenei itt szintén hiányozzák.

És most már Kováchich Márton Györgyről, Horvát Istvánról és Fejér Györgyről részletesen szólni fogok.

Kováchich Márton György (született Nagysenquitzen [sic!] Poson Megyé-ben 1743³, † Xber 1-jén 1821.), kezdetben papságra készült, később azonban jogi pályára lépett által, s a nagyszombati egyetemenél a jogtudományt és 2 évig az épen akkor ujonan behozott politikai, és kamaralis tudományt tanulta. Létezik kéziratai

2 Wenzel az 1830/31. egyetemi tanévben hallgatta Horvátot, melyről többek között a történetírónak a történeti segédtudományi előadásairól készített jegyzetei is tanúskodnak. A kéziratot l. az OSZK Kézirattárában: Quart. Lat. 2370. *Diplomatica cum peculiari respectu ad Hungariam juxta Praelectiones Spectabilis ac cl. Domini Stephani Horváth [sic!] AA. LL. et Philosophiae Doctoris, in Regia Sicientiarum Universitate Hungarica Diplomaticae, Chronologicae, Genealogiae, et Heraldicae item Litteraturae Hungaricae Professoris conscripta per Gustavum Wenzel [sic!] Juris Ium in annum Auditorem, Pesthini, 1830/31. fol. 92* — Vécsey téved, amikor ezeket úgy tekinti, mint amelyeket Wenzel Horvát előadásai nyomán önállóan dolgozott ki. (i. m. 2. l. sz. jegyzet)

3 Wenzel tévesen adja meg Kovachich születési dátumát. Helyesen: 1744. nov. 9.

közt a nagyszombati városi tanácsnak 1772 sept. 23-én számára kiadott bizonyosága, mely ötöt 12 évig ott folytatott tanulmányainak folytán különös dicsérettel ajánlja.⁴ S ezen évtől körülbelől számíthatjuk gyakorlati életpályáját, mely a a hivatalnoki és tudományos hivatást egyaránt foglalta magában. Első tekintetben ugyan különös sikert nem ért el. Kezdetben a magyar egyetem könyvtáránál kezdett szolgálni⁵, de ezt csakhamar előbb a helytartótanács, azután a magyar udvari kamara levéltári szolgálatával cserélte fel, hol ötöt eleinte indicans, később lajstromozó minőségben találjuk.⁶ Mi bokrossá tették hivatalos állását ellenségei és irigylői, kik közt különösen a kamarai levéltárnak akkori igazgatója, Lendvay Márton tűnik fel, arról hátra hagyott kézíratai több sajnós adatot nyújtanak. 1793[-ban] g[róf] Balassa Ferencz pártfogását keresni kényszerítve, egy ahoz ezen évi május 23-a alatt beadott emlékiratában magát méltatlan gyanusítások ellen védi. S midőn 1800[-ban] számára a kamarai levéltár aligazgatói hivatalbani helyettesítésre remény nyílt, feladás történt ellene, hogy ő levéltári hivatalának esküjét megszegte. Ezen feladást, mely abban állt, hogy Kovachich a Kamarai levéltárnak lajstromából egy adatot nyomtatásban közzé tette, s hogy Lakicsot, ki egyébiránt felső engedelem mellett a kamarai levéltárban tudományos buvárlatokat tenni jogosítva volt, I. Ulászló Király 1444-ki decretumára figyelmeztette volna, alaptalannak bebizonyítani nem volt ugyan nehéz⁷; de Kováchichnak további hivatalos pályája azóta el volt zárva, mind a mellett hogy igénytelen tudományos fáradozásai neki Jozsef főherceg nádor és az ország minden előkelő főurainak kegyességét, és az összes haza méltányló tiszteletét szereztek.⁸ Ennek bizonyosságául szolgál, hogy a fenséges ná-

4 Wenzel ezt a dokumentumot, amint azt egy lapszéli jegyzete is bizonyítja (fol. 8.) ... Kovachich kézíratait átvizsgálva – az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (a továbbiakban: OSZK Kt.) az „Acta et opuscula” című és Fol. Lat. 86. jelzetű kéziratcsomóban fedezte fel. A forrás ebben a kéziratköteggben ma már nincs meg. — E lapszéli jegyzéséhez még hozzáfűzte: [Kovachich] „2 évig hallgatta a politikai tudományokat.”

5 1774. októberétől 1784-ig.

6 1784-től.

7 I. az ügy részleteiről a 3. sz. jegyzetben idézett kéziratot: „Acta denunciationis per Martinum Lendvay consiliarium cameralem et Archivi directorem ... contra M. G. Kovachich ejusdem Archivi regestantem ex invidia nominis et hypocrisis religiosa, politica et officiosa anno 1800. factae. fol. 1–10. — A kérdésről l. részletesen: V. Windisch Éva: Kovachich Márton György, a forrásgyűjtő. Kandidátusi értekezés. Bp., 1968. 45–46., 49. p. — (Az értekezést ld. OSZK Kt.-ban és az MTA Könyvtára Kézirattárában)

8 Wenzel ezzel kapcsolatban lapszéli jegyzetben, mintegy emlékeztetőül a következőket jegyezte fel: 1802 Pesten; 1810 Zemplén; 1815 Varasdi táblabíró; Borsod, Zala stb. táblabírái.

dor igen fontos országos ügyekben többször tanácsával élt; hogy magasabb megbízásnak folytán közjogi és történeti kérdések felvilágosítása végett gyakrabban írásbeli véleményt nyújtott be; hogy névszerint a Magyarországi banderiumokra vonatkozó kutatások végett különös kiküldés mellett 1810[-ben] Magyarországot és Erdélyt utazta be⁹; hogy érdemeinek elismeréséül többször nagyobb kisebb ajándékokkal volt egyes lelkes hazafiaktól megtisztelve; hogy az atya iránti kegyességnek folytán, szép reményű fia, Miklós Jozsef is, ki a későbbi években neki munkatársa volt; kit tehát így szintén kiemelnem szükséges, Magyarország legelőkelőbb férfiainak pártfogásában részesült; úgyhogy 1804[-ben] g[ró]f Cziráky Antal ennek gyámságát elvállani késznek nyilatkozott, egyszersmind már saját érdemeinek alapján is a nádor által a nemzeti museumhoz könyvtári segédnek neveztetett ki; 1819 ápr. 22-én Verhovác Miksa zágrábi püspök által a Berkovics család kihalta által meg ürtül egyik Neuzina falubani praediummal adományoztatott meg stb.¹⁰

Ily kitüntetések mellett tehát csakugyan csodálkozunk lehet, hogy Kovachich Márton György levéltári lajstromozói állásával soha magasabb hivatalt nem nyerhetett; hogy midőn 1803 óta ismételve Magyarország historiografusának állomását keresvén soha czélt nem érhetett; hogy midőn ő 1806[-ban] cameralis és az országos levéltáraknak kutatásai érdekébeni használására felső engedelmet bizonyos korlátok közt és már csaknem meg is nyert vala, ellenségei ennek fogantatását is meghiúsítani képesek voltak stb. Csak mikor már aggasztján [sic!] volt, faradozásainak némi gyümölcsözését kezdte érezni. Saját szülőmegyejében t.i. Poson megyében csak 1819[-ben] 76 éves korában, akkor ugyan már fiával együtt lett táblabíró.¹¹

Végül említsük meg, hogy Nicolai Frigyessel, Müller Jánossal, Kriebel János-sal, Percz Henrikkel és más külső tudósokkal szoros barátságos összefüggésben [sic!] élt.¹²

9 Kovachich 1810. június 10-től 1815. december 15-ig a nádor és az országgyűlési bizottság megbízásából fiával együtt irodalmi utazásokat tett azzal a céllal, hogy az ország történelmi múltjára és irodalmára vonatkozó forrásokat, kútfőket kutasson fel.

10 Wenzel ehhez még jegyzetben hozzáfűzte: „1818 Majlus] 19[-én] nyugalmazva 1000 f[orin]ttal[.] A lapszélre pedig az alábbiakat írta: „Tud. gyűjt. 1819. V p. 108 statualtatott. 9–12Xer 1819.”

11 Vö. erről az egykori híradást a Tudományos Gyűjteményben: 1819. VI. köt. 117–118. p.

12 Wenzel ehhez még hozzáfűzte: „1820 Frankfurter Gesellschaft für Deutschlands alte Geschichte 23 9ber.” — Azaz Kovachichot ekkor vették fel a német történetkutató társaság tiszteletbeli tagjai közé. (Egy lapszéli jegyzetben a következő olvasható: Peter Orlay 13 9ber 1821) Az itt felsorolt személyek, akikkel Kovachich többek között levelezésben állt: Christoph

Kováchich tudományos munkái és a magyar történetírás előbbi, leginkább Pray és Katona által képviselt irodalma közt, még igen szoros összefüggés létezik. Az ettől való különbség leginkább csak abban áll, hogy Kovachich specialis tárgyakat emel ki az ország eseményeinek összes menetéből, s hogy ő ezeknek fejtegetésében nem annyira az előbbi historia Regum utmutatását követte, mintsem az akkori gyakorlati közélet irányadó befolyása alatt állt. Ezen fejtegetések leginkább a magyar közjog és törvényhozás történetéből vannak véve; s bátrán állíthatjuk, hogy az általa részint fia által kiadott *Vestigia Comitiorum*¹³, *Supplementa ad Vestigia Comitiorum*¹⁴, *Monumenta Veteris legislationis apud Hungaros*¹⁵, *Sylloge decr. Comit.*¹⁶, *Notitiae praeliminaries ad Syllogen*¹⁷, *Astrae*¹⁸ stb. de számos apró értekezési is egy magyar valóságos jogtörténet megírását csak tették lehetségessé. Felette sajnós, hogy a magyar törvénytár szövegeinek általa oly különös előszeretettel munkába vett javítása és kiegészítése, melyben szintén fia folytatta fáradozását, akadályok miatt meg nem történhetett. Mindamellett nem bírt Kovachich nagy szorgalmának

Friedrich Nicolai (1733–1811) német könyvkereskedő és író, Johannes von Müller (1752–1809) német történetíró és publicista, Georg Heinrich Pertz (1795–1876) német történetíró, a *Monumenta Germaniae Historica* c. német forráskiadvány-sorozat egyik fő szervezője és elindítója, valamint Kriebel János kormányzészki tanácsos, történetíró. Leveleiket l. az OSZK Kt. Kovachich hagyatékában: *Commercium Litteratum Georgij Martini Kovachich Anni 1770–1821. Volumina 29 Fol. Quart. Lat. 43.*

- 13 *Vestigia comitiorum apud hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem celebratorum. (...) E probatis scriptoribus, ac potissimum diplomatibus eruit, ordine chronologico disposuit, opportunis reflexionibus illustravit, et auspiciis ... Josephi e comitibus de Battyán ... edidit ... Pestini, 1790.*
- 14 *Helyesen: Supplementum ad vestigia comitiorum apud hungaros ab exordio eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem celebratorum. Volumina I III. Budae, 1798–1801.*
- 15 *Helyesen: Monumenta veteris legislationis hungaricae, quae nunc primum detecta, ex originalibus authenticis desumpsit et vulgavit ... Claudiopoli, 1815. és Monumenta veteris legislationis hungaricae hactenus inediti partem ex originalibus, partem etiam ex transumptis authenticis, partem etiam ex credibilibus copis coaevis desumpsit, et primum edidit...Zagrabiae, 1815. (Kováchich József Miklós munkái)*
- 16 *Sylloge decretorum comitialium inelyti regni Hungariae, quae in vulgato corpore juris hungarici, hactenus aut penitus desiderabantur, aut aliqua sui parte, manca retinebantur, et oblivioni postliminio, recenter erepta sunt. (...) Zagrabiae, 1818. (Kováchich József Miklós műve)*
- 17 *Notitiae praeliminaries ad syllogen decretorum comitialium. (...) Zagrabiae, 1820. (Kováchich József Miklós munkája)*
- 18 *Helyesen: Astraea, complectens subsidia literaria ad historiam legislationis, et jurisprudentiam hungaricam. Zagrabiae, 1823. (Kováchich József Miklós forrásgyűjteménye)*

megfelelő azon szellemi és emelkedettséggel melyet satuférfi hivatására nélkülözhetetlen kelléke [sic!]; minek okát legalább részben nem egészen kedvező külső életviszonyaikban kell keresnünk. Nem szenved kétséget, hogy alárendelt hivatalos állása rosszakarói és irigylői folytonos ellenségeskedései e tekintetben súlyosan nehezültek rajta. Így alkalmasint lön, hogy csak ritkán volt képes az önállóság azon pontjára emelkedni, mely országos és közjogi kérdéseknek történeti fejtegetésénél is igen kívánatos.

Horvát István (szül. Székesfehérváron 1784[-ben] Pesten † 1846. jan. 13.¹⁹) mind életviszonyairól, mind külső irodalmi szerepléséről már sokán szóltak. Mint egyetemi tanár és mint író egyaránt nevezetes volt[.]

Azonban már saját vizsgálataim alapján mondhatom, hogy Horvát István tudományos érdemeiről egyedül nyomtatásban megjelent munkái után igazságosan ítélni nem lehet.²⁰ Munkásságában ugyan azon hibát vettem észre, mely általában oly tudósoknál gyakran találtak, kik belső geniusukat követve, hogy a minden emberi tudományban mint egy szükségképi hézagokat és hiányokat kiegészítsék, midőn vizsgálataikban ilyeneket tapasztalnak, saját szellemi erejüket érezvén, csak haladni igyekeznek, s megfelejtkeznek azon régi igazságról; hogy „ars longa, vita brevis.” Őtet is a kérlelhetetlen halál akkor ragadta ki körünkől, midőn azon munkát, melyet ő élete feladatának tekintett, korán még be nem fejezte, sőt alig azon pontig vezette volt, hogy mások azt csak némileg érthették. Valamint előtte is gyakran történt (p.o. Hevenesy, Kaprinay stb.), úgy ő is magát és másokat évről évre biztatta, hogy legközelebb célhoz érni fog. Azonban munka közben új meg új teendők mutatkoztak, melyeket előbb végezni hivatásának tartott, s így lön, hogy midőn ő meghalt, munkája befejezetlen maradt hátra. Világos tehát, hogy ha Horvát Istvánról és tudományos működéséről igazságosan ítélni akarunk, soha ezen körülményt szem elől ne tévesszük. Ki Horvát István kéziratait tanulmányozzák, melyeknek a nemzeti muzeum számára történt megszerzését még halhatatlan emlékü József főherceg nádornak köszönjük, azonnal meggyőződik arról, hogy ő munkásságát oly nagyszerű tervnek alapján kezdte, miszerint azt tökéletesen befejezni

19 Wenzel hibásan adja meg Horvát halálának dátumát: ugyanis nem 1846. január, hanem június 13-án hunyt el. A lapszélre, talán emlékeztetőül – részben Kovachich-csal, részben Horváttal kapcsolatban – a következő neveket jegyezte fel: Virág Benedek, Trenka Mihály, Lendvay Márton. – L. a kéziratban a 11. fol-t.

20 Vö. ezzel Toldy Ferenc hasonló megállapítását: „Ki Horvát István hatását és érdemeit csak munkái után ítéli meg, egy nevezetes vonást felejtett ki a képből: személyességét.” In: *Toldy Ferenc: Irodalmi arcképek. Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Lőkös István. Bp., 1985. 89. p. [Horvát István] (Magyar Ritkaságok)*

a leghosszabb életű ember legnagyobb szorgalma mellett is alig lett volna képes. Nem tagadom, hogy ezt szerencsétlenségnek tekintem, s hogy Horvát István jobban tette volna, ha feladatát szűköbb határok közt szabta volna ki. De van-e köztünk valaki, ki csak magáról is e tekintetben jól állhatna s ki ezt épen csak neki vétkül róhatná fel? Midnyájan emberek vagyunk; azok pedig, kik mindamellett, hogy láthatták, miképp Horvát István nyomtatott munkái csak töredékek, még is azokban talált egyes állításait szóval és írásban meglátni, sőt nevetségessé tenni, de azonkívül személyét és hírét, nevét is gúnnyal és élezcsekkel illetni, elég méltánytalanok voltak²¹, már 9 esztendővel ez előtt figyelmeztettem arra, miszerint ezen úton nem vagyunk képesek meghatározni Horvát István munkáiban mi a salak és mi a tiszta nemes fém.²² Azóta kézíratainak tanulmányozásával foglalkodtam; azonban csakhamar meggyőződtem arról, hogy ezek bármilyen becsesek is, nagyobb részt még be nem fejezett tanulmányok és dolgozatok; hogy sokra nézve, mit a közönség Horvát István nyomtatott munkái után még ma is véleményének tekint, ő maga később megváltoztatta nézetét; s hogy azon barátai és tanítványai, kik nem szellemének magas röpületét követni igyekeztek, hanem csak munkáiból kiszakított egyes passusokat, úton útfélen ismételtettek, mesterök irányában nagyot vették. Ki Horvát Istvánról ítélni akar, legalább is kézíratait is tanulmányozza. Sokat tanulhat kiki azokból anyagi tekintetben. Ámbár alaki tekintetben egyetlen egy kész munka sem létezik azok közt, miért is formátlanságuknál fogva az anyagi praemissákból vont consequentiákban is csak bajosan lehet bármit a szerző rovására hibáztatni. Mert ki áll nekem jól, hogy Horvát vizsgálatának teljes befejezése után az illető állításnál vagy nézetnél meg maradt volna-e? Pedig csak ezen anyagi irányban volt többnyire eddig Horvát István megbírált.

Szabadjon ennek folytán Horvát Istvánra nézve az eddigi bírálói felfogást egyenest megfordítani. Úgy hiszem vizsgálunk kell inkább formaszerű modorát, miként néhány értekezésében kifejtve találtatik, melyet azután mértékül többi dolgozataira általában alkalmaztatni s ezeket azután úgy megbírálni lehet. Ne is mondja senki, hogy munkáiban 2 osztályt megkülönböztetni lehet, melyeknek egyike a történeti tudomány különös tökélyét mutatná, másika ellenben egészen elhibázott irányának folytán szintén legfeljebb csak nagyszerű aberrationnak tekinthető volna. Ezen osztályozás is magában véve egyedül anyagi tekintetben alapszik, és így a

21 Vö. ezekre pl. *Bajza József* kritikáját: Emlékeztető Horvát István számára. In: *Kritikai Lapok*, 1836. V. füzet., 118-137. p.

22 L.: *Eszmetöredékek a magyarok eredetéről*. Vö.: 7. jegyz., 433. p.

fenebbi indokolásnál fogva általom itt mellőztetik. Horvát István ugyanazon egy szelleme lengi által minden munkáit[.]

Első nevezetes fellépése Horvát Istvánt éles kritikusnak tűntette fel²³; s bármit tartunk egyébként Schwartner diplomacájáról a Tud[ományos] gyűjt[emény]ben írt bírálatáról²⁴, már ezen alkalommal tanúsított rendkívüli szellemi tehetségén kívül félreismerhetetlen abban a/ roppant olvasottság és b/ a legtisztább hazafiúi érzelem, mely egyszersmind gyakorlatilag is érvényre jutni igyekszik. E mellett említhetjük, hogy midőn Horvát István később a Tud[ományos] gyűjt[emény] szerkeztője [sic!] volt²⁵, több nemzetiségünk szempontjából egészen közönös tárgyról is írt, hogy tehát ezen dolgozataiban szellemi tehetségeit más oldalról is megismerjük. Úgy hiszem, hogy Horvát Istvánnak ezen hármás irányban nyilvánított modorát kell bírálati alapul vennék ha nagyobb történeti dolgozatairól is szó van. Járul ehez, hogy ő a magyar nyelv ismérésében valóságos mester volt; hogy azonban ezen és a deák és német nyelven kívül más nyelveket legalább alapon nem igen ismert s ez iránti adatait közönségesen csak fordításokból tehát 2-ik kézből vette. Magyar nyelvfejtésekből főkép mi nyelvünk külsőségeit illeti, gyakran különöznek mutatkozik, amit azonban neki hibául felrónni nem lehet.²⁶ Midőn más nyelvekről szolt, nem tagadom, hogy gyakran hibázott.²⁷ S ezek azon alapelemek, melyek minden dolgozataiban, kisekben s nagyokban egyaránt találatnak.

Kisebb történeti dolgozatai közül próbáljuk csak a gyökeres nemzetségeket²⁸, Nagy Lajos és Mátyás királyaink védelmezését²⁹ és a portugaliai grófot³⁰ páru-

23 Néhány okok, mellyek a' nem régen te kiadatott MCCCXXIX. esztendei magyar levélnek valóságos eredetiségét kétségessé teszik. Pest, 1804.

24 L.: 1819. VII. köt. 70-108. p.; IX. köt. 65-89. p., X. köt. 72-99. p., XI. köt. 83-106. p., XII. köt. 89-100. p.

25 1833-1836 között.

26 Wenzel itt zárójelben megemlíti Jakob Grimm német nyelvész és irodalomtörténész nevét. Valószínűleg a nyelvtörténeti szemléletet hirdető és érvényesítő tudós nyelvészeti kutatásait röviden össze kívánta vetni Horvát hasonló nyelvtörténeti munkásságával.

27 Erre példák: Az „Atya” és „Anyá” szavak más nyelvekben. In: Hasznos Mulatságok, 1828. I. Féslesztendő. 31-36. sz.; Magyar Szovakhoz hasonlító Török Szovak. In: Tudományos Gyűjtemény, 1833. VI. köt. 51-65. p. és VII. köt. 11-39. p.

28 Magyar Ország gyökeres régi nemzetségeiről. Figyelem gerjesztésül értekezik ... Pesten, 1820.

29 Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás híres magyar királyoknak védelmeztetések a' nemzeti nyelv ügyében. Tekéntetes, tudós Schwartner Márton úr vádjai, és költeményei ellen. Pesten, 1815.

30 Henrik portugaliai Grófról, mint magyar királyfiról. — In: Tudományos Gyűjtemény, 1828. III. köt. 3-70. p.

zamba tenni. Mind a 3 becses munka; de az elsőnek nagyobb jelentőséget tulajdonítottak, a másik kettőben már mutatkozik némi egyoldalúság, mely azonban itt még bizonyos határokat át nem lép. Ezen 3 értekezéséhez hasonló számos más dolgozatai is léteznek még részint nyomtatva, részint kéziratai közt, s ezen utóbbiak hol csak megkezdve, hol egészen vagy csak részben kidolgozva. P.o. különösen sajnálunk kel, hogy a Werbőczy emlékééről írt munkája I-ső kötetének csak néhány töredékei találhatók kéziratai közt.³¹ A magyarok eredete illető nagyszerű fejtegetéseire bírták ötlet Spittler és Schlözer hibás nézetei, melyeket helyre igazítani ezen vizsgálatnak volt eredeti feladata. Később ezek nagyobb dimenziókat nyertek. Kriebel János munkája³² csak alkalmat adott azokra, s egyéb befolyással nem bírt.³³

Ezen igyekezetnek gyümölcsét kéziratai közt a csómók hosszú sorozatában találjuk; melyek mindazonáltal, fájdalom, nem befejezett munkák, hanem csak kivonatokat és tanulmányokat tartalmaznak. A rajzolatok, melyeket ő 1824-ben figyelem gerjesztés végett kiadott³⁴, s a bessenyőkre vonatkozó ívek³⁵, valamint számos más kisebb értekezései³⁶; Píringner nyelvtanát illető bírálatát³⁷ is ideszámítva,

-
- 31 Werbőczy István emlékezete. — OSZK Kt. Fol. Hung. 754. — A töredékes kéziratos műnek ismertetését és elemzését ld.: *Soós István: Diplomatika és politika.* (Horvát István kiadatlan Werbőczy-könyvének története.) — In: *Lcvéltári Közlemények*, 59. (1988) 1. sz. 81–110. p.
- 32 *Prospectus operis sub titulo Historia Hungariae.* H. n., 1815.
- 33 Wenzel itt egy mondatot félbehagyott: „A Nyomatásban megjelent rajzolatokban...” L. a kézirat 15. fol.-t.
- 34 *Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történeteiből. Figyelem gerjesztésül kiadta ... Pesten 1825.* — (Nem 1824-ben, ahogy Wenzel írja!)
- 35 *A pacinákokról. (A Vas nemzetről.)* Pest, 1839. [Befejezetlen]
- 36 Pl.: *A scótiái régi magyarok.* In: *Hasznos Multságok*, 1828. I. Féléstendő. 40. sz. 313–315. p.; *Jazygesek, az az Jászok Angoly országban. Ajándékul a' ditső Jász Nemzetnek.* In: uo. 1828. I. Féléstendő 45. sz. 353–358. p.; *A régi Hunnosok igazi néven Kunok voltak. Ajándékul a' ditső Kun Nemzetnek.* In: uo. 1828. II. Féléstendő 2 6. sz.; *A Magyarokról mint Agarenusokról.* In: *Tudományos Gyűjtemény*, 1828. XII. köt. 3–27. p.; *Jászok.* I. értekezés. *A jászokról, mint magyar nyelvű népről és nyilazókról.* In: uo. 1829. VII–IX. köt.; II. *Értekezés. A jászokról, mint Toxotákról, Jónokról, Pannonokról, Pelasgusokról, Paconokról és Hellenekről.* In: uo. 1830. VII–IX. köt.; *A Deuschok Mózesstől Tacitusig.* In: uo. 1831. VI. köt. 24–102. p.
- 37 *Die Magyaren-Sprache, in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833.* — Magyarul: *A magyar nyelvnek fényre bocsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833.* — Horvát egy nagy terjedelmű tanulmánnyal felérő recenzióban cáfolta meg Píringner tévedésektől hemzsegő, dilettáns munkáját. Bírálatában nyelvészeti és őstörténeti ismereteinek egész tárházát felvonta. L. *Tudományos Gyűjtemény*, 1833. VI–XII. köt. és 1834. I–

ezen tanulmányoknak csak egyes töredékei; melyekhez Horvát alkalmilag, még néhány felvilágosító szót írt.

Nem fogja a tisztelt academia tőlem kívánni, hogy én ezen óriási, de inkább csak tervezésben, mint teljes kivitelben meglévő munkáról részletesen nyilatkozzam. Horvát tanulmányai közt sok van, mi tapogatódzásnál, sok, mi pusztá hypothesisnél nem egyéb. Határozott végeredményekre ritkán találunk; egyes nézeteket pedig a szerző többször módosított, sőt meg is változtatott. Csak kiindulási pontja az, mihez ragaszkodhatunk; a vizsgálatok részletes menete kritikai megbírálás tárgya nem lehet. S minden esetre igen feltűnő, hogy míg köztünk Horvát Istvánt kigunyolták, mivel állította, hogy a magyar (ős)történet Ábraham előtt egynéhány századdal kezdődik, s hogy létezősöknék első korában Egyiptomban is tartózkodtak; legújabb időben ezen állításai külföldi vizsgálatok által legalább indirect megerősítést nyernek. Már az 1853 martius 14.ki gyűlésben, midőn a tisztelt académiá figyelmeztetést nyújtott. Rawlinson scythiai vizsgálataira kitértem, említém, mi meglepő azon találkozás, mely Rawlinson és Horvát István vizsgálódásaik eredményei közt észrevehető³⁸; azóta pedig újabb vizsgálatok, melyeket minap Csengeri [sic!] ezen helyen megismerttetett, ezen találkozás philológiai alapján is kezdik már feltüntetni.³⁹ A régi Egyiptomi és Assur közötti ősi összefüggésre nézve Bunsen munkája igen nevezetes⁴⁰; ennek nyilatkozatai, habár Horvát nézeteit directe nem erősítik is meg, még is sokat tartalmaznak, mi ezeknek támogatására szolgál. Egyéb iránt nekem sem szándékom itt, a rajzolatok minden tekintetbeni védője gyanánt fellépni. Jól ismerem én leginkább etymológiai combinációiknak gyöngeségét, s a tisztelt académiá is tudja, hogy én a magyar őstörténet felvilágosítására egészen más utat kövötek.⁴¹ De feledkezzünk meg arról, hogy az őstörténet mezején a vizsgáló minden

XII. köt.

38 L.: Magyar Akadémiai Értesítő 1853-ról. Pest, 1853. 42. p. — Csengery beszámolójában (i. h. 229. p.) korántsem volt ilyen derűlátó Horvát őstörténeti kutatásainak igazolását illetően és nem fogadta Wenzel véleményét: „... azon állításban sem osztozhatom, hogy Rawlinson, Oppert és Bunsen újabb vizsgálatai igazolják Horváth [sic!] István őstörténeti nézeteit. Horváth a sémi nevekben (Káin stb.), sémi nevekben (filisztim) kereste a **magyart**. Rawlinson, Oppert és Bunsen a sémi népek addig nem ismert **háttérében** tüntetik föl -- a **magyart**? nem, hanem csak a magyarral rokon **turáni** nyelvet és népeket.” [A fettel szedett szavak Csengery kiemelései.]

39 A scythák nemzetisége. In: Budapesti Szemle, 1859. (VI. köt.) XX. füzet, 243–263. p.

40 *Christian Karl Josias Freiherr von Bunsen: Ägyptens Stelle in der Weltgeschichte.* Band I-III. Hamburg, 1844-1845. és Band IV-V. Gotha, 1856-1857.

41 Wenzelnek a magyar őstörténet kérdéseiben elfoglalt álláspontjára I. A magyar történet le-

felől mintegy bolygó tüzek által van körülvéve, melyek őt könnyen az igaz uttól félrevezethetik; hogy midőn Horvát István ezen tanulmányait megkezdte, a nyelvtudomány még koránsem volt még annyira kifejtve mint ma; hogy tehát módszerét helyreigazíthatjuk ugyan, de ha azt méltánylattal megbírálni akarjuk, egyedül az akkori tudományos állapotokat szabad szem előtt tartanunk.

Azon kívül ne ignoráljuk Horvát István más érdemeit sem; ne fogjuk fel összes irodalmi működését is azoknak szempontja szerint, kik azt úgy tekintik, mintha ő a rajzolatokon kívül semmi egyebet nem írt volna. Az Arpád ótai magyar történetre nézve is léteznek számos vizsgálatai, s e tekintetben érdemei a magyar diplomatika, a jogtörténet stb. körében annál többet nyomnak, minthogy ő mindenben önálló felfogást tanusított[.]

Fejér György (szül. Keszthelyen 1766[-ban] † Pesten 1851. júl. 2-en. [sic!]) Azon férfiaknak egyike, kik nem csak számos kiadott munkái által (mondják, hogy ő ifjúságában fogadást tett, miképp minden esztendőben bizonyos számú munkákat kiadni fog, s már 1835[-ben] ő 122 munkáját felhozta, melyeknek száma azóta még nevezetesen emelkedett⁴²), hanem tudományos munkásságok sokoldalúságánál fogva nagy hirt szereztek magoknak. Theologiai, bölcsészeti, költészeti stb. munkai itt tekinteten kívül maradnak; s mi őt egyedül mint történetmívelőt jellemezni szándékozunk.

Alig van része a magyar történeti tudománynak, melyen Fejér nagyobb-kisebb számu munkák által felvilágosítani nem igyekezett volna. Kezdve a magyarok őstörténetétől, melyet ő elejinte a régi parthusokig vissza vezetni igyekezett⁴³, egészen 1848 és 1849-ig hazai történetünk különböző szakait (köz-, egyházi, irodalmi stb. történetet.⁴⁴) nagyobb kisebb sikerrel művelte; hol önálló vizsgálatokat közlésétévén, hol polemiai vitákba ereszkedvén, hol mások vizsgálatait foglalván egybe.

Fejér munkásságán az újabb idők befolyása már nagyon észrevehető[.] Sokban Kovachichhal még ugyanazon ponton áll; de Horvát Istvánnal, kivel kezdetben

grégibb idejétől 1561-ig. Wien, 1856. c. művét és a bevezető 12. számú jegyzetében feltüntetett értekezéseket.

42 Vö. erről *Szilasy János*: Fejér György életrajza. In: Új Magyar Múzeum, 1853. I. félév (II. évf.) VI. füzet, 269–309. p. Szilasy összesen 182 művet sorol fel az általa összeállított bibliográfiában, melyek Fejér életművét képezték.

43 L. erre: A magyarok régi lakhelyeiről. In: Tudományos Gyűjtemény, 1825. VII. köt. 3. 56. p.; De avitis Magyarorum ac Chunorum, Iasonumque Hungariae accolarum sedibus et initiis. Budae, 1830.;

44 Ezeknek a műveknek bibliográfiai részletezését Szilasy cikkén kívül l. még: *Szinyci József*: Magyar írók élete és munkái. III. köt. Bp., 1894. 255–265. p.

szoros barátságában élt, később erősen veszet össze.⁴⁵ Alapérzelmére nézve ő is volt a magyar haza hű fia. De az idegen tudományosság iránt is nagy tisztelettel volt, s ennek s így a németeknek, nem csekély befolyást engedett munkáira. S minthogy mindent, mit kidolgozott, azonnal sajtó alá adta, írói jellemének meghatározására nem is szükséges kéziratait átvizsgálni.⁴⁶

Egyébiránt az eddig elmondottakból kitetszik, hogy objectiv értelemben Kovachich Márton György, Horvát István és Fejér György a magyar történetírásról érdemeit külön külön kimerítőleg nem méltányolhatjuk. Hogy inkább a három tudós férfi irodalmi munkásságát egybefoglaljunk, sőt a magyar történetírás általános kifejlődésével összefüggőleg szemügyre vennünk kell. S úgy látszik, hogy e tekintetben helyesen kettős szempontot különböztethetjük meg, mennyiben t. i. vagy egyedül csak a magyarországi vagy egyszersmind az általános európai történetírásnak is fejleményeire fordítjuk figyelmünket.

Iső tekintetben, midőn egyrészt az említett 3 férfi érdemeit Magyarország történetéről kiemeltük, nem szabad másrésztől megfejelteknünk azokról sem, kik ezeken kívül még a hazai történet mezején, habár nem is hasonló eredménnyel fáradoztak. Jankovich Miklós, [g]r[óf] Kemény József és Samu, és Jancsó Imre, mint magyar erdélyi régiségek és történeti kincsek gyűjtői és jeles fentartói; Körösi Csoma [sic!] Sándor és Reguly Antal mint a magyar őstörténetnek érdekében véghez vitt utazásaik után európai hírű nyelvűbuvárok és ethnográfok; b[ár] Mednyánszky Alajos, Gyurikovics György, Czéch János, ugyan [g]r[óf] Kemény Josef [sic!], Nagy Ajtai Kovács István, Kovacsóczy Mihály, Rummy Károly, Schuller Károly és mások. (Engel is a Monumenta Ungricanak⁴⁷ folytán még idetartozik) mint okmá-

45 L. erről az 1820-as évek második felében és az 1830-as években folytatott vitáikat: Tudományos Gyűjtemény, 1828. IV. köt. 46–56. p., VIII. köt. 3–96. p., IX. köt. 46–59. p.; 1836. VI. köt. 94. p.; Hasznos Mulatságok, 1836. II. Féléstendő 13. sz. 96–100. p. stb.

46 Wenzel kézirátában nem tér ki Fejér „Codex diplomaticus”-ának az elemzésére, illetve a benne felfedezhető tévedések kimutatására. Csupán az alábbi vázlattal szolgál: „Codex dipl. (Hevenesy, Kaprinay stb. gyűjtés.

1, Kritikátlan

2, Hibás idézések

3, Rossz olvasás, számos ismétlések”

— Csengery beszámolója szerint azonban ezeket részletesen kifejtette (i. h. 229. p.) Később is kritizálta Fejér forráspublikációját, illetve kiegészítette azt. L.: *Diplomata et Literae saeculi XII-XIV. quae in Codice diplomatico Fejér non continentur.* — *Monumenta Diplomatica*, Tomus VI. 1860. fol. 385–405. — Említi ezt Vécsey i. m. 30. p. — Wenzel OSZK Kt-beli hagyatékában nem bukkantunk rá a Vécsey által idézett kéziratra.

47 Engel János Keresztély magyar elbeszélő forrásgyűjteménye 1809-ben jelent meg Bécsben.

nyok szorgalmatos gyűjtői és kiadói; s némi részben feldolgozói. Walther László mint az okmányi kritikai pontosságnak szigorú védője; Virág Benedek, Budai Ezsaiás, Péczely, Spányik Glycér, Fessler, Engel, [ról] Majláth János és több mások, mint a magyar történet részint szorgalmatos buvárai, részint kedves elbeszélői eléggé ismeretesek mindnyájunk előtt. Jerney Jánost, Érdy Jánost, Podhraczy Josefét és Kiss Ferenczet csak azért nem említettem ezek közt, mert munkásságuk legújabb történeti irodalmunkba terjed által.

Ha már hazai történetünk azon irodalmi képét vizsgáljuk, mely ezen férfiak működésének egybe foglaltatván feltűnik előttünk; félreismerhetetlen ugyan mind anyagi, mind alaki tekintetben a haladás, melyet azok összes történettudományi irodalmunkban sok tekintetben előidéztek.] Mennyiben mindazonáltal ezen hatás belsőleg csak aránytalan dimensiokat mutatott, külsőleg pedig egyáltalában nem volt képes a közönség szellemi láthatárát áthatni, s a nemzet öntudatában mély gyökeret verni, úgy hiszem, hogy nem hibázom, ha ezen hazai történetünknek irodalmi stadiumát általában átmeneti stadiumnak jellemezem.

Ez különösen is mutatkozik ha meggondoljuk:

1, hogy nagyobb szerű történeti koncepcióra nem találunk (Historia Regum. Változás;[;]) de az ország politikai életének folytonosságát oly kevésse bírják tisztán felfogni, mint a magyar történet fordulati pontjait.

2, Új módszert és stílust nem igen bírt előteremteni.

3, Gyöngé kritika.

4, Egyoldalúság egyes kérdéseknél. Leginkább az őstörténetben (Horvát István); de az ország történetét mint egy egészet felfogni nem igen bírják.

5, Bizonyos kérdések elhanyagolása. A nemzet belső élete. Az ország statusának állása is (provinciák, Engel, Pray, Wagner).

II Még kedvezőtlenebb színben mutatkoznak a Magyarország történetét illető viszonyok, ha az europai történetírás általános kifejlődésének újabb jelenségeinél azokat egybe vetjük.⁴⁸

Ámbár nem lehet itt feladatomban az europai külső nemzetek történeti buvárlata és történetírása irodalmának részletes átvizsgálásába ereszkedni; szükséges még is, hogy azon álláspontra emelkedni igyekezzem, melyen az jelenleg létezik. Mert csak ezen álláspontról méltányolhatjuk kellőleg mennyiben mérkőzhetik meg hazai történelmünk az idegennel, s mennyiben látszik ebben érdekesnek a magyar történettudomány iránt.

48 Wenzel itt egy közel másfél oldalnyi szöveget kihúzott előadása fogalmazványából. Ez tartalmilag lényegében megegyezik a következő két bekezdésben foglaltakkal.

Korunkat kiválólag történelmi kornak nevezik; mert alig volt még idő, melyben a történet, általán véve és egyes részeiben, elméletileg oly nagyszerű tudományos apparatussal és a közönség oly nagy részvéte mellett; gyakorlatilag pedig oly sokoldalú és mély hatással mivelve lett volna, mint ma. S épen azért nem közönös, mi módon van képviselve s mi elismerésre talál valamely nemzet vagy status története a történettudomány általános irodalmában.

S itt fájdalommal kell megvallanunk, hogy a magyar történet s a történettudomány mai általános irodalmában jelenleg se nem bír még jelentőségének megfelelő elismeréssel, se nincs annyira ismerve, mint eddigi kimivelésének folytán lehetne, sőt lennie kellene.

Talán az angol történeti irodalmat kivéve, valamint hazánkban úgy európai nemzeteknél is meg volt a XVIII[.] és XIX[.] századok fordulati pontján a történettudomány és történetírásra nézve átmeneti korszak. Angolországot óvta ettől a történelem folytonos összefüggése a gyakorlati status- és irodalmi élettel. A többi európai nemzetek közül minket itt leginkább a németek a francziák és az oroszok érdeklik [sic!]. Tudjuk mindnyáján a német irodalomból, hogy ezen század kezdetén míg Kant philosophiájának kizárólagos uralma tartott a történeti felfogás önállósága csaknem egészen eltűnt vala. Az újabb német történet regeneratioját azon felfogásnak köszöni, melyben előbb Fichte s azután Hegel philosophiája részesítette az emberiség történetét; s ámbár ennek folytán a kútfői kutatások is nem sokára nyerték az őket illető elismerést, leginkább pedig Ranke és iskolája ezen irányt már nagyszerűleg kifejtették, az összes német történeti irodalmon még is ezen újjáalakulás jelei most is még félreismeretlenek. Francziaországban 1815[-ben] az u.n. restauratio alatt azon ellentétnek folytán, melyben akkor ott az élet és a literatúra a XVIII. század[i] philosophia és az előbbi forradalmi theóriák ellenében újjáalakultak, a történelem is felvirágzott és szép gyümölcsöket hajtott. Fauriel, Guizot, Sismondi, a Thierry testvérek, Barante és mások történeti művei a legszorgalmatosabb kútfői nyomozásokon alapulnak; Thierrynek a Napóleonismus és Mignetnek eredetileg a bourgeoisie érdekében irány történetírásának daczára is maradt ez mai napiglan így. Az orosz történetírás kezdetét Schlözer iskolájában találjuk; újabb kifejlődése azonban a modern slavismus és leginkább bizanczi és hazai kútfők komoly tanulmányozásának, némileg a franczia irodalomnak is befolyása mellett történt.

Látjuk ebből, hogy azon traditionalis belső összefüggés, mely még a XVIII[.] században a magyar és a külső történelem közt létezett, újabb időben csak nem egészen eltűnt; azon elfogult s egyoldalú felfogás ellen pedig, melyet a magyar történet több újabb német historiai munkákban tapasztalt, méltó kifogásunk lehet. Mert ámbár a német nemzeti történet ott örvendetes alapossággal miveltetik; a

magyar történetre nézve mégis mindeddig meg maradt az előbbi philosophiai szint mutató abstract okoskodással párosított egyoldalúság, mely a történelmi kútfőkön is magának uralmat tulajdonítani igyekszik. A magyar történet tüzetes elleneiről p.o. Dümmlerről, Büdingerről⁴⁹ nem is akarok szólni. De a német történetírás azon kettős vezérnézete, mely szerint a történelmi eseményekben mindenütt eszmék nyilatkozatát akar látni, s a történetben szerepelt népeknek 2 osztályát, t.i. kulturai és műveltségileg passzív népeket megkülönböztet, úgy részben oka annak, hogy a magyar történet a német újabb történelmi irodalomban még mindig nagyobb részben nélkülözi kellő elismerését. Úgy látszik mindazáltal, hogy legújabbban, leginkább mióta az u.n. keleti kérdés történelmi fejtegetések tárgyává tétetett, a magyar történet alaposabb tanulmányozása a németek közt is szükségesnek éreztetett ismét⁵⁰.

A francia történetírás általán véve csak igen ritkán fordít különös figyelmet a magyar történetre. Mindamellett hivatkozhatunk egyes munkákra p.o. L. Dusieux, *Essai Historique sur les Invasions des Hongrois en Europe et Specialement en France* (Paris, 1839), különösen pedig Thierry Attilája⁵¹, melyek által hazai történelmi irodalmunk is sokat nyert.

Mi végre az orosz történelmet illeti, különös figyelmet ez a magyarok és Magyarország történetére csak legújabb időben fordítani kezdett. Előbb az orosz történetírók a magyar történetet vagy csak mellékesen vették tekintetbe, vagy kizárólag a nagy slavismus felfogása szerint szóltak róla. Egyébiránt mit orosz tudósok eddig közzétettek, önálló felfogással még általán nem dicsekedhetik; ámbár vannak részei a magyar történetnek, melyeket felvilágosítani geographiai momentumoknak folytán különösen orosz tudósok látszanak lenni. Az eddigi ide tartozó orosz történelmi dolgozatok közül csak kettőt említek például. Kunik, a turk bessenyők és palócok magyar források után, a fekete tenger melléki turk népek Etelétől Dsingis kánig terjedő történetére vonatkozó legújabb kutatások iránti tudósítással: (O torkszkich

49 Max Büdinger (1828 1902) és Ernst Ludwig Dümmler (1830 1902) német osztrák történetírók, akik a magyarság honfoglalás előtti és honfoglalás kori történelmét kizárólag német szemzőből ítélték meg. Büdingernek a koraközépkori Ausztria történetéről írott, a magyar történelemről számos tévedést, igen részrehajló nézeteket tartalmazó munkáját már Wenzel kortársa, Szabó Károly erős bírálattal illette. L. ezt: *Budapesti Szemle*. 1858 (II. köt.) VI. füzet, 398 407. p. Legújabbban erről a kérdéstről: *Tringli István*: „Bécs és a magyarok együtt léptek be a történelembe.” In: *Magyar Tudomány*, 40. (1995) 12. sz. 1434 1436. p.

50 Wenzel itt minden valószínűség szerint Johann Wilhelm Zinkeisen nagy összefoglaló művére utal: *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*. T. 1 7. Hamburg, 1840 1863.

51 *Histoire d’Attila et des successeurs*. Tome I-II. Paris, 1864. Magyarul: *Attila történelme*. A harmadik javított és bővített kiadás szerint. Fordította Szabó Károly. Pest, 1865.

pecsenyegach i polovczach po magyarszkim isztocsnyikam) a szent pétervári academia III-ik osztályának orosz naplójának 1855-ki III kötetében⁵²; és Jelagin, a magyarok helyzete az európai népek közt (Micszto Vjengrow szredi narodov Evropü) Ruzskaja beszjeda 1858 I-ső kötetében⁵³. Mindkettő szerzőjében bizonyos hajlam félreismeretlen, miszerint a magyar történetet tisztán felfogják; de mindkettőben bizonyos Schlözer történeti iskolájában gyökerező traditionalis hibák még bírnak túlnyomósággal.

Egyébiránt mindazon kedvezőtlen irodalmi jelenségeknek dacára is nincs ok, miért elcsüggedjen a magyar történetmívelő, vagy munkásságának eredménye iránt kétségbe essék; főképp miután csakugyan félreismerhetetlen, hogy legujabb időben köztünk a munkaerőnek az előbbihez képest czélszerűbb rendezése és eljárása s a közönségnek nagyobb részvétének folytán csak ugyan a hazai történet irodalma nem csekély lendületet sőt bizonyos értelemben új életet is nyert már; s hogy ennek alapján már biztosan remélhetjük, miképp talán rövid idő alatt hazánk története és a XIX[.] század tudományosságának kivánalmához képest miveltetni s a történet-tudomány általános irodalmában is jelentőségének megfelelő elimerésre találni fog ismét. Mert senki nem kételkedik, hogy az egyes nemzetek és országok története műveléséről gondoskodni leginkább azoknak tudósai vannak hivatva, s nincs példa az irodalomban, hogy ha ezek hivatásuknak szorgalmatosan és lelkiismeretesen eleget tenni igyekeztek, ezen igyekezet siker nélkül maradt volna. Vegyük tehát leginkább mi szívünkre mélyen tisztelt elnökünknek azon szép szavát, mellyel a tisztelt academia tagjait a magyar nemzet legmagasabb szellemi érdekei őrkatonáinak nevezte. Minden nemzet legbecsesb szellemi birtokához és érdekeihez tartozik különösen is.

Ha minden jelek nem csalnak, bizton hogy irodalmunk körében a komoly tudományos irány mindinkább kezd elismerésre találni a nagyobb közönségnél is, s hogy napról napra jobban terjed el köztünk a meggyőződés, miszerint, ha a közbirodalomban⁵⁴ és Europa előtt szellemi életünk jövőjét biztosítani akarjuk, irodalmunk terén nem csak a költészet és a képződések műveit, hanem a mélyebb tudomány

52 Kunyik, Ariszt Arisztovics (1814–1899) orosz származású orosz történetíró; egyik propagálója volt annak az elméletnek, mely az orosz állam alapítását a normannokhoz kapcsolta. A Wenzel által itt idézett tanulmány címe helyesen: O tjurszkih pecsenyegach i polovcach po magyarszkim isztocsnyikam.

53 Az itt idézett orosz történész, Jelagin pontos nevére és a folyóíratra, melyben az értekezés napvilágot látott, a rendelkezésre álló kézikönyvek alapján nem bukkantunk rá. Tanulmányának címe mai helyes átírásban: Meszto vengrov szregyi narodov Jevropü.

54 Azaz a Habsburg Birodalomban.

munkásságát is kell tisztelnünk. Legfőbb ideje, hogy a többi európai művelt nemzetek példájára mi is nemzeti irodalmunkban a tudományos momentumokat minden irányban és minél hatályosabban kifejtsük és műveljük, s hogy összes szellemi munkásságunkat realis alapra fektetni igyekezzünk. Nem elég az, hogy pusztán anyagi érdekeinket, és ezeket is csupán csak anyagi eszközökkel előmozdítani törekedjünk. Valamint az egyes ember nem egyedül kenyérből él; úgy még inkább itt, hol valamely országnak vagy nemzetnek életkérdései fenforognak, az erkölcsi és szellemi érdekeknek elhanyagolása nem csak véték, hanem - mi ezen téren többet jelent — hiba is.

E szempontból tekintem itt hazánk történelmét.

Úgy hiszem, senki nem fogja kétségbe vonni, hogy Magyarország története az összes haza és minden honlakosoknak egyik legbecsesb közös vagyona, mellynek művelését eszközölni [sic!] és előmozdítani nem csak a tulajdonképeni tudósoknak, hanem a magyar haza minden lakosainak, mennyiben nekik eziránt módjuk van, feladata. Szent ereklyeképen hagyták azt reánk apáink; mi pedig, ha őscink méltó ivadéka lenni akarunk, ezen ereklyét becsülni, őrizni s elméletileg minél alaposabban és többoldalulag megismerni, gyakorlatilag pedig a haza és annak minden fiai javára hasznosítani tarozunk.

Nem akarom itt megvizsgálni, mennyiben felelt meg eddig e fontos céljának történetünk művelése. Tagadhatatlan, hogy történeti irodalmunk a szó magasabb értelmében nem csak van, hanem, más művelt nemzetek irányában is, a magyar névnek becsületére válik. Mindamellett még a kútfők ismertetét és felhasználását sem állítottuk még oly biztos alapra, hogy e tekintetben sok tennivalónk már nem volna. Előkorunk bármely szakát, országos és népéletünk bármely irányát tekintjük, az irodalmilag meglévő anyag nem oly teljes; se criticailag annyira még kifejtve ninesen, hogy az annak kiegészítésére szolgálható eszközökről minden további gondoskodással felhagyhatnánk. Főkép miután tudjuk, hogy a hazában még sok történeti kincs elrejtve hever; sok, magában véve gyakran csekély fontosságúnak látszó levéltári közlemény által történelmünk még nevezetes nyereményre szert tehetne. Ezt szemügyre véve világos, hogy történelmünk művelése mindenki által, kinek valamely...⁵⁵

55 Itt a kézirat megszakad.

A FONS ALAPÍTVÁNY

A napról-napra nehezedő kiadási feltételek (papír- és nyomdaköltség növekedése) és a fokozatosan dráguló postai szolgáltatások arra ösztönözték a *Fons* köré csoportosuló egyetemistákat és friss diplomás történészeket, hogy anyagi lehetőségeikhez mérten támogassák a folyóiratot. Létrehozták a FONS Alapítványt, melynek célja a *Fons* kiadási költségeinek biztos alapokra helyezése, hosszú távon pedig a lappal azonos célokat valló *Fons Könyvek* megjelentetéséhez szükséges pénzeszög biztosítása. Az Alapítvány 90 000 forint kezdőtőkével jött létre, az ügyeket intéző Kuratórium elnökévé Pálffy Gézát, titkárává Petrik Ivánt választották az alapítók. Az Alapítvány nyitott, azt minden természetes és jogi személy támogathatja.

A *Fons* eddig megjelent füzetait több alapítvány és egyesület (különösen a Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkolégiuma, illetve a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány, az ELTE BTK Hallgatói Önkormányzatának Közművelődési Kuratóriuma és a Magyar Levéltáros Egyesület) nagylelkű támogatásának köszönhetően ingyenesen juttattuk el a címzettekhez. Az Alapítványnak és a Szerkesztőségnek továbbra is célja, hogy amíg lehetőség van rá, ezt a gyakorlatot fenntartsa.

Ahhoz azonban, hogy a *Fons* hosszú távon meggyökerezhessen a történettudományi szakfolyóiratok sorában, és hogy ne a pénzforrások hiánya vezessen esetleges szüneteltetéséhez vagy megszűnéséhez, az eddigi — sokszor bizonytalan esélyű — pályázati támogatás-igénylések mellett szívésen veszünk mindenfajta más segítséget.

A Fons Alapítvány (számlaszám: 11705008–20440776) és azon belül a Fons Szerkesztőség (számlaszám: 11705008–20440800) várja mindazon intézmények és magánszemélyek anyagi támogatását, akik a kiadványt megismerve célkitűzéseit hasznosnak, tartalmát színvonalasnak tartják, és a folyóirat további megjelentését hozzájárulásukkal segíteni tudják.